

Ocjena stanja i važnost daljnjeg razvoja poljoprivrede i ruralnih područja

Prudky, Ivan; Filipas, Ana Marija; Vretenar, Nenad

Source / Izvornik: **Poljoprivreda u perspektivi održivosti, 2025, 45 - 62**

Book chapter / Poglavlje u knjizi

Publication status / Verzija rada: **Published version / Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:192:199503>

Rights / Prava: [Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International/Imenovanje-Nekomercijalno-Bez prerada 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-23**

SVEUČILIŠTE U RIJECI
EKONOMSKI FAKULTET

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Economics and Business - FECRI Repository](#)

OCJENA STANJA I VAŽNOST DALJNJEG RAZVOJA POLJOPRIVREDE I RURALNIH PODRUČJA

Ivan Prudky *, Ana Marija Filipas ** i Nenad Vretenar ***

SAŽETAK

Razvoj poljoprivrede i ruralnih područja predstavlja jedan od važnih interesa svake države. U Hrvatskoj je on još važniji zbog izazova s kojima se domaća poljoprivredna proizvodnja suočava već desetljećima, a koji su sad još i veći zbog rastuće opasnosti od daljnje depopulacije hrvatskih sela i eskalacije problema vezanih uz posljedice klimatskih promjena. U ovom su poglavlju analizirani stavovi 1014 ispitanika iz Hrvatske koji su sudjelovali u istraživanju Eurobarometra te su uspoređeni sa stavovima ispitanika iz drugih zemalja Europske unije (ukupni uzorak iznosi 26 511 sudionika). Pritom su analizirani stavovi vezani uz značaj razvoja poljoprivrede ruralnih područja, zadataka poljoprivrednih proizvođača, željena obilježja poljoprivrednih proizvoda i organskih poljoprivrednih proizvoda te stavova o odnosu poljoprivrede i klimatskih promjena. Unatoč sličnostima i trendovima u odgovorima na većinu ispitivanih područja, jasno su uočljive razlike između razvijenih i manje razvijenih članica Europske unije te članica koje pripadaju europskom jugu od ostalih. Hrvatski su ispitanici vrlo afirmativno odgovarali na pitanja vezana uz organske i ekološki proizvedene poljoprivredne proizvode i potrebu za povećanjem kvalitete života u ruralnim područjima, što može poslužiti kao poticaj za ulaganje dodatnog truda u razvoj ovog dijela gospodarstva.

Ključne riječi: ruralni razvoj, percepcija građana, poljoprivreda, organska poljoprivreda

UVOD

Ruralna područja obuhvaćaju 63 % površine RH na kojima živi 42,5 % ukupnog stanovništva zemlje, a glavna su karakteristika poljoprivrede u RH mnoga mala poljoprivredna gospodarstva koja većinom obrađuju do pet hektara zemlje (Europska komisija 2023). Sektor poljoprivrede, šumarstva i ribarstva hrvatskom nacionalnom dohotku donosi 3 % dodane vrijednosti u 2023. godini, što Republiku Hrvatsku smješta u sam vrh zemalja članica EU-a (Grafikon 1) s gotovo dvostrukom ostvarenom visinom dodane vrijednosti u nacionalnom dohotku od prosjeka zemalja EU-a. Započevši s prvim dostupnim podacima iz 1995., kad je ostvareni doprinos 5,7 %, iako su kretanja kroz razdoblje volatilna, prevladavajući je trend pada udjela sektora u nacionalnom dohotku RH. Najnižu razinu postiže 2019. s 2,8 %

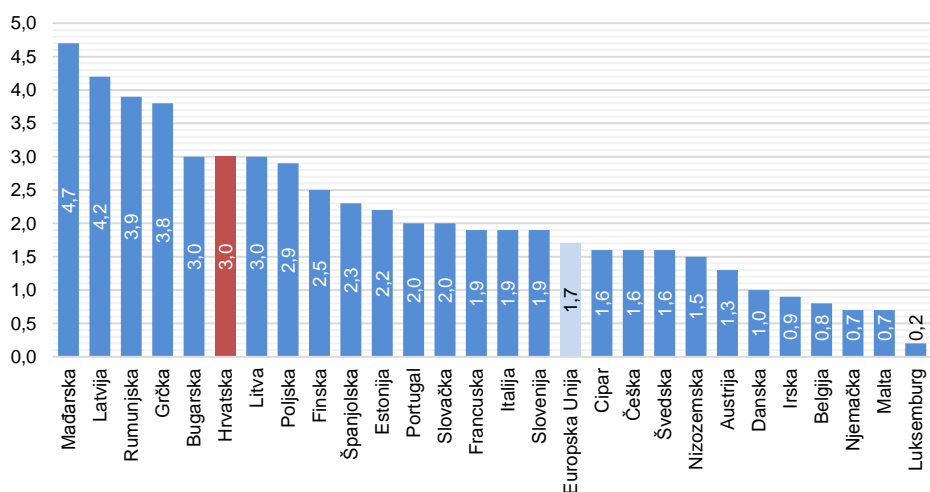
* ivan.prudky@gmail.com, Društvo za istraživanje i potporu, Rijeka, doktorand na University of Maribor, Faculty of Economics and Business

** ana.marija.filipas@efri.uniri.hr, Sveučilište u Rijeci, Ekonomski fakultet

*** nenad.vretenar@efri.uniri.hr, Sveučilište u Rijeci, Ekonomski fakultet

Prudky, I., Filipas, A. M., Vretenar, N. (2025). Ocjena stanja i važnost daljnjeg razvoja poljoprivrede i ruralnih područja, u Katunar, J., Vretenar, N., Jardas Antonić, J. (ur.), Poljoprivreda u perspektivi održivosti, Sveučilište u Rijeci, Ekonomski fakultet, Rijeka.

nacionalnog dohotka, a kroz posljednje trogodišnje razdoblje udio sektora u nacionalnom dohotku bilježi konstantan pad (s 3,3 % u 2021. godini). Razlozi pada poljoprivredne proizvodnje u 2023. u odnosu na 2022. godinu jesu značajan pad stočne proizvodnje, a koji porast biljne proizvodnje u odnosu na prethodnu godinu ne pokriva (Državni zavod za statistiku 2024). Unatoč padu udjela sektora poljoprivrede, šumarstva i ribarstva u hrvatskome nacionalnom dohotku, dodana vrijednost po radniku (World Bank Group 2024) bilježi trend rasta od 1995. (4 434,48 EUR) do 2022. (17 069,77 EUR), a rast je konstantan i u posljednjem trogodišnjem razdoblju (14 591,93 EUR u 2020.). Iznos dodane vrijednosti po radniku niži je od prosjeka EU-a koji u 2022. iznosi 23 695,29 EUR. Pokazuje se da RH nije iznimka od pravila, jer i kod drugih je zemalja članica s visokom udjelima sektora poljoprivrede, šumarstva i ribarstva u nacionalnom dohotku, dodana vrijednost sektora po radniku na dnu ljestvice: Rumunjska s 4 791,70 EUR, Poljska s 6 914,27 EUR i Bugarska s 13 761,26 EUR kao zemlje s najnižim vrijednostima (World Bank Group 2024).

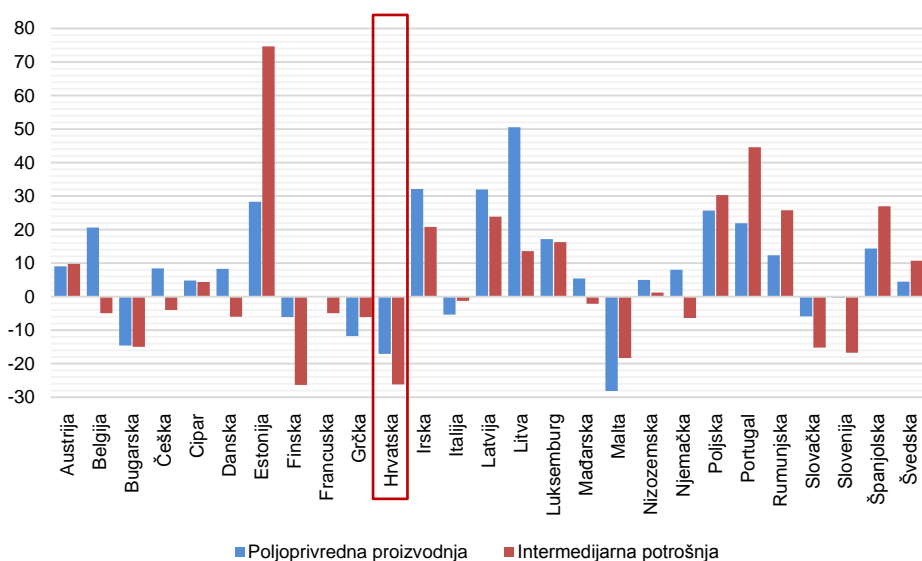

Grafikon 1. Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo kao ostvarena dodana vrijednost (% BDP-a) zemalja EU-a u 2023. godini

Izvor: izrada autora prema World Bank Group, 2024.

Ekonomske račune za poljoprivredu čini skupina triju indikatora (Eurostat, n.d.): indeks realnog dohotka čimbenika u poljoprivredi po godišnjoj radnoj jedinici, indeks realnog neto poljoprivrednog poduzetničkog dohotka po neplaćenju godišnjoj jedinici rada i neto poduzetnički dohodak poljoprivrede. Poljoprivredna proizvodnja RH od 2020. do 2022. godine konstantno raste, još je značajniji rast bruto dodane vrijednosti od poljoprivrede u promatrano razdoblju, dok vrijednost uložena rada u trogodišnjem razdoblju stagnira (Državni zavod za statistiku 2023). Promatrajući vrijednosti poljoprivredne proizvodnje od 2008. do 2023. godine (Grafikon 2) (Eurostat 2024), RH bilježi pad volumena poljoprivredne proizvodnje od 17,1 % te pad u intermedijarnoj potrošnji od 26,2 % na kraju promatrana razdoblja u odnosu na razine u 2008. godini. EU u prosjeku bilježi pad u obama pokazateljima, s povećanjem od 5,9 % u poljoprivrednoj proizvodnji te 3,4 % rasta u intermedijarnoj

potrošnji tijekom istog razdoblja. Kroz promatrano razdoblje među zemljama članicama EU-a Litva se ističe kao članica s najvišom volumenom rasta poljoprivredne proizvodnje u visini od 50,6 % (uz 13,6 % rasta intermedijarne potrošnje), a visok rast bilježe i Irska (32,1 %) i Latvija (32,0%), ali uza znatno više razine intermedijarne potrošnje (Irska – 20,8 % i Latvija – 23,8 %). Belgija (+20,6 %), Njemačka (+8,0 %) i Mađarska (+5,4 %) ističu se kao zemlje članice koje bilježe rast volumena poljoprivredne proizvodnje od 2008. do 2023. godine, uz istovremeno smanjenje intermedijarne potrošnje.

Grafikon 2. Ekonomski računi za poljoprivredu – pokazatelji dohotka poljoprivrede (2015. = 100) zemalja EU-a u 2023. godini

Izvor: izrada autora prema Eurostat, 2024.

Sama statistika naravno nije dovoljna da prikaže širu sliku jer je primjerice mljekarstvo u tom razdoblju zaista desetkovano (Gospodarski list 2023), dok je pad područja zasada vinograda rezultat ciljana truda da se stari zasadi zamijene novima više kvalitete (Katunar i suradnici 2020). U svakom slučaju, osim teškoća u smanjenju zaostajanja i unapređivanju pojedinih poljoprivrednih kultura, stanje je dodatno otežano zabrinjavajućom depopulacijom sela (Večernji list 2023) i klimatskim promjenama. Stoga je cilj analizirati stavove hrvatskih ispitanika o važnosti poljoprivrednog i ruralnog razvoja te uloji proizvođača. Nadalje, cilj je usporediti ih s percepcijama ispitanika drugih zemalja EU-a, ističući razlike između razvijenih i manje razvijenih država. Fokus je i na odnosu poljoprivrede i klimatskih promjena, prepoznavanju trendova te istraživanju potencijala pozitivnog stava prema organskim proizvodima i poboljšanju života u ruralnim područjima kao temelj za daljnji razvoj i ulaganja u sektor.

IZAZOVI HRVATSKE POLJOPRIVREDE

Poljoprivreda u Republici Hrvatskoj ima dugu tradiciju, a s obzirom na zemljopisnu raznolikost te relativno velik dio teritorija prikladan za poljoprivredne aktivnosti, postoje brojni razlozi zašto je u cilju da poljoprivreda u Hrvatskoj ne samo opstane nego i ojača te se dodatno razvije. U tom su smjeru postavljeni i strateški ciljevi Ministarstva poljoprivrede (2022) u kojima se zagovara djelovanje s ciljem povećanja produktivnosti i konkurentnosti hrvatske poljoprivredne djelatnosti, jačanje otpornosti na izazove koje donose klimatske promjene, poticanje inovacija u poljoprivredi, te unapređenje ruralnoga gospodarstva proizvoda i uvjeta života na ruralnim područjima.

Izazovi koji se pritom javljaju brojni su i zahtjevni za rješavanje. Prvi među njima predstavljaju loše uređene strategije razvoja poljoprivrede i poljoprivredne proizvodnje, te još uvijek evidentne probleme s funkcioniranjem zemljišnoknjižnog sustava (Vidaček 2019). Još aktualniji problem predstavlja zabrinjavajuća depopulacija i migracije stanovništva koja posebno pogađa tradicionalno poljoprivredne krajeve. U svom istraživanju Sokolić (2023) navodi da, osim depopulacije ruralnih krajeva, razloge za zabrinutost izaziva i manjak interesa za poslove u poljoprivredi. Uz to, poljoprivredno stanovništvo uobičajeno je konzervativno prema upotrebi novih tehnologija i načina rada, a za izbjegavanje neučinkovitosti i opasnosti od zapadanja u probleme trajne nekonkurentnosti poljoprivredna gospodarstva trebaju zorno pratiti razvoj i primjenu tehnologija (Katunar 2023a). Usprkos načelno povoljnim prirodnim uvjetima i ulaganjima u poljoprivredu u obliku potpora, Hrvatska ima visoku potrebu za uvozom poljoprivrednih proizvoda (Tomić 2020). Karakteristična obilježja poljoprivrede RH poput velikog broja usitnjenih poljoprivrednih površina te mnogo malih poljoprivrednih gospodarstava, u kombinaciji s nedovoljnom izobrazbom i stručnosti poljoprivrednika, nedovoljnom primjenom tehnologija (poput navodnjavanja) i mjera zaštite u slučajevima ekstremnih vremenskih uvjeta (poput odvodnje) te postojećim mjerama poticaja koje nemaju za cilj povećanje proizvodnje, sve navedeno dovodi do neučinkovite poljoprivredne proizvodnje. S druge strane, analiza koju su proveli Rusielik i Szczecińska (2020) metodom omeđivanja podataka pokazala je da je po pitanju tehnološke učinkovitosti poljoprivrede Hrvatska u drugoj skupini zemalja po razvijenosti uz bok Njemačkoj, Mađarskoj, Italiji, Poljskoj i Portugalu. Zaključuju da je Hrvatska zbog toga podobna za dodjeljivanje više količinu sredstava jamčenih Zajedničkom poljoprivrednom politikom EU-a.

Među glavne prilike za poboljšanje poslovanja poljoprivrednih gospodarstva valja ubrojiti skraćivanje lanaca opskrbe. Tim se postupkom može ne samo povećati profitabilnost poslovanja poljoprivrednika, posebice malih (Katunar i suradnici 2022), nego i kreirati dodatnu vrijednost za kupce poljoprivrednih proizvoda. Oblikovanje i razvoj kratkih lanaca opskrbe ključni su za cilj stvaranja održivosti poslovanja poljoprivrednika, razvoja lokalne zajednice, kupaca i okoliša. Također, poljoprivrednici se ne smiju ograničiti samo na jedan kanal, nego trebaju osigurati veći broj različitih kanala distribucije svojih proizvoda (Katunar 2023b). Bokan i suradnici (2023) navode da su hrvatski poljoprivrednici svjesni kako uključivanje u kratke lance opskrbe zahtijeva dodatna znanja i vještine, no ne vide ih nenadvladivima, vrlo su zadovoljni radom u takvom sustavu te ističu brojne

podnošiti: postižu bolje cijene, stvaraju regularne kupce te vide mogućnost opstanka malih poljoprivrednih gospodarstava na tržištu. Stoga je potrebna edukacija javnosti o ekološkoj poljoprivredi i važnosti kratkih lanaca opskrbe te jača institucionalna podrška pri stvaranju mogućnosti za takve sustave (Slavuj Borčić 2020).

Rapidan utjecaj klimatskih promjena stvara i sve aktualniji problem da poljoprivredna proizvodnja u RH nije dovoljno dobro prilagođena ekstremnim vremenskim uvjetima – prema vlastitoj procjeni poljoprivrednika, manje od polovine njih koristi se bazičnim sustavima osiguranja / sprječavanja šteta nastalih ekstremnim vremenskim uvjetima, a svega 3 % njih koristi se naprednim sustavima (Senko i suradnici 2022). Specifičnost poljoprivredne proizvodnje u jadranskom dijelu Hrvatske, koja je vrlo pogodna upravo za proizvodnju iskustvenih dobara poput vina, maslinova ulja, pršuta i sličnoga nalazi se i u rastu cijena poljoprivrednih zemljišta koja na tim područjima ograničava rentabilnost i profitabilnost djelovanja na već ionako tradicionalno sitnim poljoprivrednim parcelama (Host 2023). Kao poseban vid brige o utjecaju poljoprivrede na onečišćenje okoliša valja spomenuti problem otpada od hrane u čemu poljoprivredna proizvodnja i prerada hrane sudjeluju sa oko 30 % (Čegar i Rotim 2022). Poljoprivrednici u RH nisu svjesni količine te i ne valoriziraju nusproizvode u vlastitoj poljoprivrednoj proizvodnji. Jasna je potreba i želja poljoprivrednika za edukacijom o kružnoj ekonomiji, učinkovitosti prerade proizvoda i brige za očuvanjem okoliša (Sudarić i suradnici 2022; Katunar i Katunar 2022).

Priliku za poljoprivredu, koja ujedno predstavlja odgovor na neke od postojećih slabosti poljoprivredne proizvodnje, predstavlja i rastuća potražnja za ekološki proizvedenim proizvodima. Kao što prijašnja istraživanja već pokazuju (Tarandek i suradnici 2023), a potvrđeno je i u analizi stavova građana Europske unije provedenoj u okviru ovog istraživanja, na svim su razinama prepoznati negativni utjecaji tradicionalne poljoprivrede na okoliš i osviještena potreba za razvojem ekološke poljoprivrede. Ekološka poljoprivredna proizvodnja predstavlja značajan potencijal u svijetlu činjenice da u Hrvatskoj (Romanov i Slavuj 2021), usprkos konstantnom rastu od 2013. godine, zauzima daleko niži udio u ukupno korištenim poljoprivrednim površinama u usporedbi s primjerice Austrijom, Estonijom ili Švedskom. Konkretnije, od 2013. do 2020. broj ekološki korištenih poljoprivrednih zemljišta povećao se 4,5 puta, dok se broj prerađivača ekoloških poljoprivrednih proizvoda povećao 2,1 puta (Bilandžija 2022), a povoljni uvjeti u Hrvatskoj daju nadu za daljnji uspješan razvoj ekološke poljoprivrede. Međutim, Hrvatska je s udjelom od 8,95 % površina pod ekološkom proizvodnjom i dalje jako daleko od proklamirana cilja Europske komisije da do 2030. godine kod zemalja članica taj udio iznosi 25 % (Tarandek i suradnici 2023). Isti autori navode potrebu za uspostavom sustava potpora usredotočenih na povećanje ponude (proizvodnje i dostupnosti ekoloških proizvoda) te posljedično smanjenje cijene ekoloških proizvoda, a ne kao dosad s fokusom na sustav potpora ekološkim proizvođačima. Također, cilj je stvoriti sustav vjerodostojnosti ekoloških proizvoda iz EU-a, a osigurati će se zajedničkim sustavom kontrole i certificiranja.

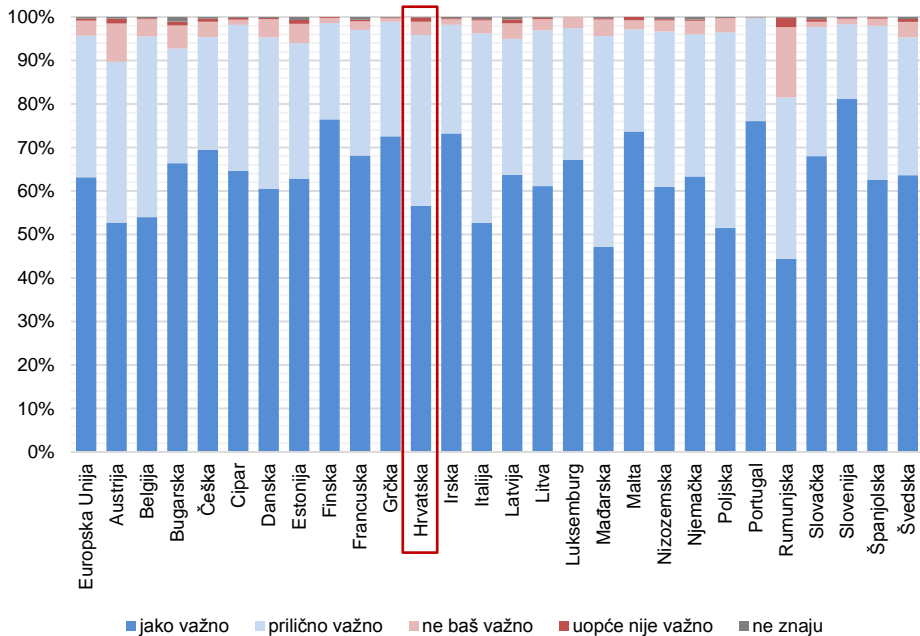
Prije spomenuta potreba za upravljanjem lancima opskrbe posebno je važna za segment ekološke proizvodnje. Tako Pugelnik i suradnici (2024) navode da je

ekološka poljoprivredna proizvodnja u RH značajno ograničena distributivnim kanalom prodaje u obliku specijaliziranih sajмова. Diverzifikacija distribucijskih kanala dovela bi do veće prepoznatljivosti i posljedično potražnje za takvim proizvodima, a dodatno regulatorno i administrativno rasterećenje dalje dovelo do povećanja konkurentnosti ekološke poljoprivrede u Hrvatskoj. Romanov i Slavuj (2021) ističu mlade kao nositelje razvoja ekološke poljoprivrede u RH, a bitnim kriterijima u odluci kupovine ekoloških poljoprivrednih proizvoda definiraju ponudu, mjesto kupnje, porijeklo proizvoda te dodatno ističu važnost kratkih lanaca opskrbe ekološkim proizvodima.

ANALIZA PERCEPCIJE POLJOPRIVREDE, POLJOPRIVREDNIKA I RURALNIH PODRUČJA

Cilj je ovog istraživanja komparativnom analizom podataka prikupljenih specijalnim Eurobarometrom otkriti ključne karakteristike stanja poljoprivrede i ruralnih područja, s posebnim fokusom na Hrvatsku. Kombinirajući podatke specijalnog eurobarometra SP520 (European Data 2023) i eurobarometra 97.1 (European Commission 2023), dolazimo do uvida u percepcije o stanju poljoprivrede i ruralnih područja svih članica EU (N = 26 511). Poseban je fokus na RH (N = 1 014) s ciljem uočavanja trenutačnog stanja, glavnih nedostataka, ali i potencijala kroz usporedbu s drugim članicama EU-a.

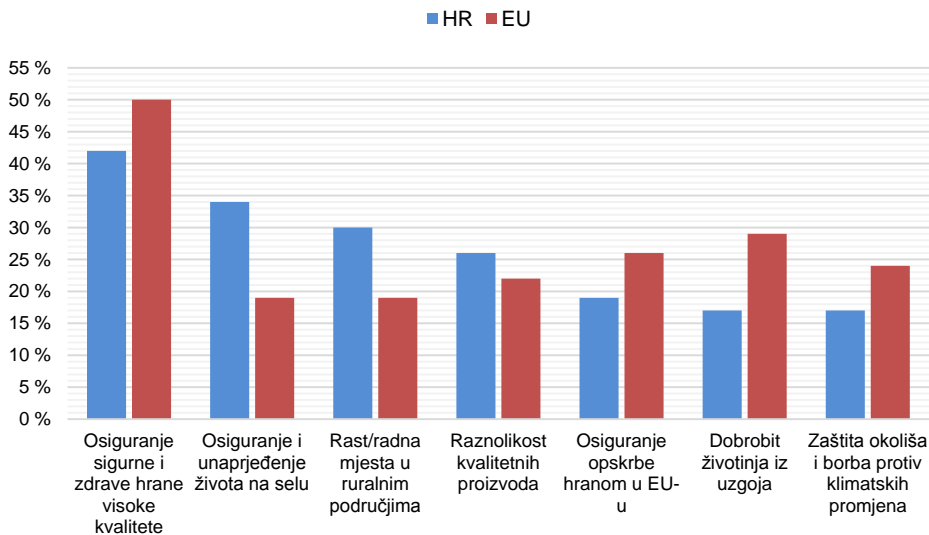
Zemlje članice EU-a iskazuju visoku razinu naklonjenosti prema ruralnim i poljoprivrednim područjima (Grafikon 3), gdje stanovnici svih članica vide poljoprivredu i ruralna područja izvorom budućeg razvoja cjelokupnog EU-a. Priličnu ili jaku važnost poljoprivrede i ruralnih područja u razvoju EU-a vidi i 95 % ispitanika iz RH. Stavovi ispitanika RH podudaraju se s prosječnim vrijednostima ispitanika iz cjelokupnog EU-a. Promatrajući stavove stanovnika EU-a o važnosti poljoprivrede u budućem razvoju Unije, moguće je uočiti dvije krajnosti: mišljenja ispitanika iz Portugala, gdje 100 % njih vidi poljoprivredu kao jako ili prilično važnu za razvoj EU-a. S visokim ocjenama slijede Irska, Grčka i Slovenija čiji ispitanici smatraju da je razvoj poljoprivrede i ruralnih područja važan za opći razvoj EU-a, a posebno se ističe Slovenija gdje je čak 81 % ispitanika poljoprivrednu djelatnost i razvoj ruralnih područja ocijenilo jako važnom za budući razvoj EU-a. Suprotno tomu, čak 18 % ispitanika iz Rumunjske te 11 % ispitanika iz Austrije poljoprivredu ne smatra važnom za budući razvoj EU-a. U Strategiji poljoprivrede do 2030. Ministarstva poljoprivrede Republike Hrvatske (2022) istaknuto je kako se planom razvoja poljoprivrede i ruralnih područja želi ostvariti šire razvojne ciljeve. Rezultati provedena ispitivanja pokazuju prepoznatost razvojne politike i podudarnost mišljenja stanovništva RH s institucijama.

Grafikon 3. Ocjena važnosti poljoprivrede i ruralnih područja za budućnost razvoja EU-a
 Izvor: izrada autora prema European Commission, 2023.

Razvoj poljoprivrede i ruralnih područja zemlje nije uvjetovan samo prirodnim resursima i institucionalnim uvjetima nego u velikoj mjeri i radom poljoprivrednika. Percepcija ispitanika diljem zemalja EU-a o odgovornostima i zadacima poljoprivrednika različita je te je moguće uočiti specifičnosti kod svake pojedine zemlje (ispitanici su u upitniku imali mogućnost izabrati najviše dva područja koja su smatrali najbitnijima). Ispitanici u RH su relativno ravnomjerno raspodijelili značaj odgovornosti poljoprivrednika za pojedine poslove. Najvažnijim smatraju osiguranje sigurne i zdrave hrane koja je visoke kvalitete (42 %), osiguranje i unaprjeđenje života na selu (34 %) te osiguranje rasta i stvaranje radnih mjesta u ruralnim područjima (30 %). Najmanje važnima ispitanici u RH ocjenjuju ulogu poljoprivrednika u zaštiti okoliša i borbi protiv klimatskih promjena (17 %), osiguranju dobrobiti životinja iz uzgoja (17 %) te osiguranju opskrbe hranom unutar EU- (19 %) (Grafikon 4).

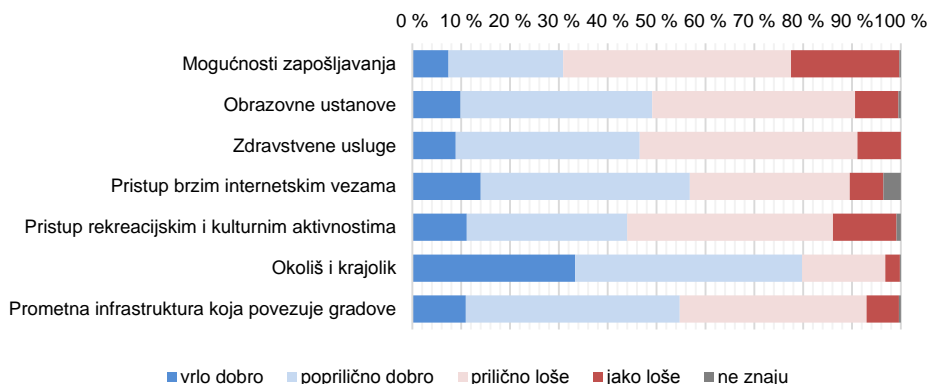
Procjene važnosti aktivnosti poljoprivrednika značajno se razlikuju kad se promatraju odgovori ispitanika iz drugih zemalja EU-a, iako je zadatak poljoprivrednika u osiguravanju sigurne i zdrave hrane visoke kvalitete i na razini cijelog uzorka prepoznat kao najznačajniji (50 % svih ispitanika). Međutim, na razini cijelog uzorka zemalja EU, nakon toga s velikom razlikom u ocjeni slijede zadaci osiguranja dobrobiti životinja iz uzgoja (29 %), osiguranja opskrbe hranom unutar EU-a (26 %), zaštite okoliša i borbe protiv klimatskih promjena (24 %) te zadatak osiguranja raznolikosti kvalitetnih proizvoda (22 %). Najmanje bitnim aspektima rada poljoprivrednika ocijenjeni su stvaranje rasta i radnih mjesta u ruralnim područjima (19 %) te osiguranje i unaprjeđenje života na selu (19 %).

Grafikon 4. Ocjena stanovnika RH o važnosti aspekata rada poljoprivrednika
Izvor: izrada autora prema European Commission, 2023.

U visokorazvijenim zemljama poput Nizozemske, Švedske, Finske i Danske aktivnosti stvaranja rasta i radnih mjesta u ruralnim područjima te osiguranja i unaprjeđenja života na selu ne smatraju se važnima u radu poljoprivrednika (udio ispitanika koji su ove aktivnosti smatrali važnima je < 10 %). Suprotno je mišljenje u Bugarskoj, Hrvatskoj i Baltičkim zemljama (> 32 %), gdje najviše ispitanika ocjenjuje te aktivnosti važnim zadacima poljoprivrednika. Ispitanici iz Estonije, Slovačke i Finske (< 12 %) najmanje su uvjereni u mogućnost utjecaja rada poljoprivrednika na zaštitu okoliša i borbu protiv klimatskih promjena, dok tu ideju uvjerljivo najviše zagovaraju ispitanici iz Danske (44 %), a slijede ih oni iz Francuske, Malte i Belgije (> 32 %). Ponovno, u visokorazvijenim zemljama poput Švedske, Francuske, Nizozemske i Danske (> 40 %) ispitanici smatraju kako je osiguranje dobrobiti životinja iz uzgoja vrlo bitan aspekt rada poljoprivrednika, dok ispitanici iz Bugarske, Latvije, Rumunjske i Mađarske (< 14 %) ne vide takve poslove kao prioritet u radu poljoprivrednika. Prioritetu važnosti opskrbe cijelog EU-a hranom najmanje važnosti daju ispitanici iz Cipra, Bugarske i Italije (< 16 %), dok ispitanici iz Finske i Njemačke te poslove stavljaju vrlo visoko na listu prioriteta poslova poljoprivrednika (> 40 %).

Ocjena uvjeta života u ruralnim područjima donosi se na temelju nekoliko kriterija (Grafikon 5). Najlošije ocijenjen kriterij je mogućnost zapošljavanja u ruralnim područjima koji svega 31 % ispitanika iz Hrvatske ocjenjuje dobrim te se po ovom kriteriju Hrvatska nalazi ispod prosjeka EU-a (37 %). Štoviše, prema ovom kriteriju je Hrvatska pri samom dnu ljestvice te samo ispitanici iz Bugarske, Latvije i Portugala vide mogućnosti zapošljavanja u ruralnim područjima lošije nego ispitanici u Hrvatskoj. Na drugoj strani ljestvice su mišljenja ispitanika iz Luksemburga, Danske i Belgije koji mogućnosti zapošljavanja u ruralnim područjima ocjenjuju kao prilično ili vrlo dobru (> 59 %).

Grafikon 5. Ocjena stanovnika RH o uvjeta života na ruralnim područjima

Izvor: izrada autora prema European Commission, 2023.

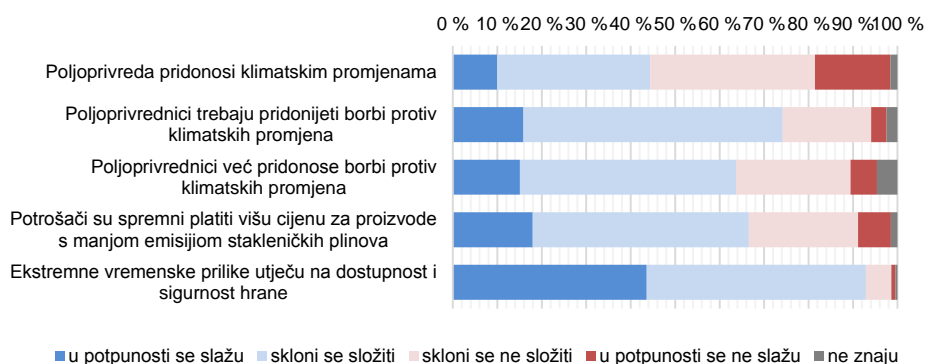
Dostupnost obrazovnih ustanova u ruralnim područjima dobrom ili prilično dobrom u Hrvatskoj ocjenjuje 51 % ispitanika. Taj je udio i kod ovog kriterija ispod razine EU-a (55 %), ali je značajno povoljniji nego kod zemalja s dna ljestvice poput Bugarske (27 %) te Litve i Grčke (< 38 %). Pri vrhu ljestvice, odnosno među zemljama s najvišim procjenama dostupnosti obrazovnih institucija u ruralnim područjima ponovno su Luksemburg i Belgija te Malta (> 79 %). Slična je situacija i glede dostupnosti zdravstvenih usluga u ruralnim područjima koju 48 % ispitanika iz RH ocjenjuje dobrom, što je ponovno (blago) ispod prosjeka zemalja EU-a (50 %). Najlošije je dostupnost zdravstvenih usluga ocijenjena u Bugarskoj, Litvi i Grčkoj (< 29 %), dok su na vrhu Malta, Luksemburg i Belgija (> 80 %).

Prvi kriterij ocjene kvalitete života u ruralnim područjima, gdje je RH ocijenjena bolje od prosjeka EU-a, pristup je brzim internetskim vezama (57 % naspram 51 % EU prosjeka). Njemačka (27 %) i Portugal (32 %) smjestili su se na začelje zemalja EU-a prema ovom kriteriju, dok su s više od 79 % najbolje ocijenjeni Luksemburg, Belgija i Mađarska. Procjena valjanosti transportne infrastrukture koja ruralna područja povezuje do gradova u vidu kvalitete prometnica i javnog prijevoza Hrvatsku s 55 % također smješta iznad prosjeka EU-a s 50 % pozitivnih odgovora. Ispitanici iz Bugarske i Latvije transportnu infrastrukturu od ruralnih područja do gradova ocjenjuju najmanje dobrom (< 31 %), dok su istom najzadovoljniji ispitanici iz Luksemburga, Poljske i Cipra (> 66 %).

Pristup rekreacijskim i kulturnim aktivnostima u ruralnim područjima u Hrvatskoj je ocijenjen dobrim u svega 43 % ispitanika, smještajući Hrvatsku pri dnu poretka među zemljama EU-a, gdje lošije rezultate imaju samo Litva, Bugarska i Portugal (< 41 %). Iako je EU prosjek ocjene pristupa rekreacijskim i kulturnim aktivnostima ruralnih područja 54 %, na vrhu ljestvice se kao pozitivni primjeri ističu Luksemburg, gdje 80 % ispitanika smatra kako su mogućnosti uživanja u rekreaciji i kulturi u ruralnim područjima prilično ili vrlo dobro u zemlji te Danska s 76 % takvih ispitanika. Stanje okoliša i krajolika ruralnih područja 79 % ispitanika iz RH ocjenjuje prilično ili vrlo dobrim, što je također ispod prosjeka EU-a (85 %). Ispitanici iz Malte najkritičniji su prema stanju okoliša i krajolika ruralnih područja u

zemlji jer ih svega 58 % ispitanika vidi dobrima, a nešto je bolje mišljenje ispitanika iz Bugarske (64 %). U Finskoj je percepcija priličnog ili vrlo dobrog stanja okoliša i krajolika najviša i takvoj su mišljenja 97 % ispitanika, a stav o prilično ili vrlo dobrom stanju okoliša i krajolika dijeli i niz drugih zemalja poput Latvije, Slovenije i Švedske (po 93 % ispitanika).

Klimatske promjene su široko prepoznate kao čimbenik od nedvojbena utjecaja na stanje poljoprivrede, no često nije dovoljno razvijena svijest o utjecaju poljoprivredne proizvodnje na klimatske promjene. S težom kako je poljoprivreda jedan od uzročnika klimatskih promjena slaže se 44 % ispitanika iz RH (Grafikon 6), koji su tako osvješteniji od prosjeka EU-a (38 %). Najmanji udio ispitanika koji misle da poljoprivreda značajno utječe na klimatske promjene zabilježen je u Francuskoj i Grčkoj (po 26 %), dok tako misli preko polovine ispitanika iz Mađarske, Poljske i Cipra. Ispitanici iz Mađarske, Poljske i Cipra (> 80 %) također najviše zagovaraju ideju kako poljoprivrednici EU-a moraju promijeniti način rada s ciljem borbe protiv klimatskih promjena, čak i uz posljedice smanjenja konkurentnosti poljoprivrednih proizvoda EU-a. Ispitanici iz RH također se većinom slažu (74 %), što je iznad vrijednosti prosjeka EU-a (67 %), a jedina zemlja članica čiji se ispitanici nisu složili s izjavom jesu iz Grčke, gdje samo 44 % ispitanika podržava takav princip rada poljoprivrednika.

Grafikon 6. Ocjena stanovnika RH o utjecaju poljoprivrede na klimatske promjene

Izvor: izrada autora prema European Commission, 2023.

Čak 58 % ispitanika u EU-u slaže se s težom da poljoprivreda već uvelike pridonosi borbi protiv klimatskih promjena, što je i dalje ispod 64 % ispitanika iz Hrvatske koji se slažu s tom tvrdnjom. Gledano po zemljama, da poljoprivreda već značajno pridonosi borbi protiv klimatskih promjena najviše su uvjereni ispitanici iz Poljske, Italije i Mađarske (> 71 %), dok se s time najmanje slažu ispitanici iz Francuske, Češke i Njemačke (< 44 %). Kako bi se spriječio negativan utjecaj poljoprivrede na klimatske promjene, najznačajniji udio ispitanika iz Njemačke, a zatim iz Nizozemske i Švedske (> 72 %) spreman je platiti 10 % višu cijenu za poljoprivredne proizvode proizvedene tako da stvaraju nižu emisiju ugljičnog otiska od konkurentnih. Na razini EU-a 60% ispitanika tvrdi da bi bili spremni učiniti isto, dok je njihov udio u Hrvatskoj čak i nešto viši i iznosi 65 %. Najmanje voljni za izdvajanjem dodatnih 10

% pri kupnji poljoprivrednih proizvoda ispitanici su iz Portugala, Slovačke, Grčke i Bugarske (< 40 %).

Da ekstremni vremenski događaji poput ekstremnih poplava i suša imaju značajan utjecaj na sustav opskrbe hranom i sigurnost hrane na tržištu EU-a misli 92 % ispitanika diljem EU-a te 93 % ispitanika iz RH. Razumljivo, ispitanici Mediteranskih zemalja poput Cipra, Malte, Grčke i Portugala (> 96 %) najviše se slažu s utjecajem ekstremnih vremenskih neprilika na opskrbu i sigurnost hrane na tržištu EU-a, dok su ispitanici iz Rumunjske u to najmanje (79 %) uvjereni.

Pogledi hrvatskih ispitanika na većinu pitanja bliski su stoga europskom prosjeku. Bolje od prosjeka EU-a pritom su ocijenili su dostupnost širokopojasnog interneta i prometne infrastrukture u ruralnim područjima, dok u odnosu na prosjek Hrvatska u ruralnim područjima najviše zaostaje po dostupnosti kulturnih i zabavnih sadržaja. Zanimljivo, glede pogleda na klimatske promjene ispitanici iz Hrvatske ponovno prednjače pred prosjekom EU-a glede svjesnosti da poljoprivredne aktivnosti pridonose klimatskim promjenama te na iskazanu spremnost na kupnju skupljih poljoprivrednih proizvoda ako oni emitiraju manje stakleničkih plinova.

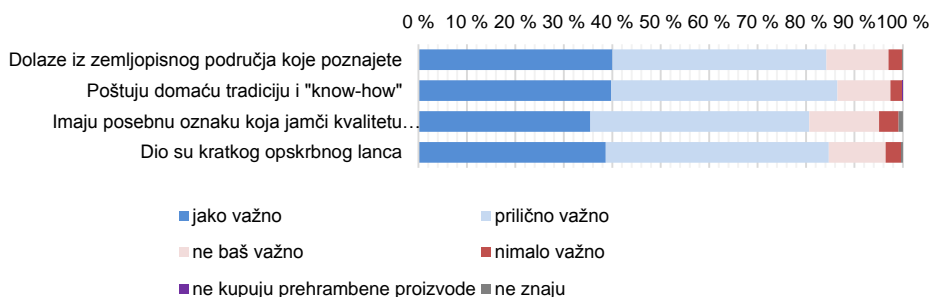
PREFERENCIJE POTROŠAČA ZA POLJOPRIVREDNE PROIZVODE

U nastavku ovog istraživanja prikazane su preferencije ispitanika vezane uz različita obilježja proizvoda. Iz teorijske perspektive značaj preferencija proizlazi iz njihove nužnosti za kreiranje funkcije korisnosti te se na preferencije uvijek gleda kao na izbor unutar para alternativa. Međutim, šira istraživanja preferencija značajna su jer uočene razlike potrošačkih navika vezanih uz faktore poput spola, dobi, stupnja obrazovanja i sličnog omogućavaju korištenje tim saznanjima i u poslovnom okruženju (Vretenar 2023; Filipas i suradnici 2023).

Prema istraživanju Eurobarometra za 85 % ispitanika iz Hrvatske bitno je dolazi li poljoprivredni proizvod iz geografskog područja koje poznaju (Grafikon 7), što je iznad prosjeka EU-s (80 %). Najvišu važnost kriteriju geografskog porijekla poljoprivrednih proizvoda iskazuju ispitanici iz Italije, Grčke i Cipra (> 91 %), dok je to najmanje važno ispitanicima iz Danske (62 %) i Nizozemske (50 %). Poštovanje domaće tradicije i *know-how* sustava pri odabiru i kupnji poljoprivrednih proizvoda ponovno je najmanje važno Dancima i Nizozemcima (< 58 %), a najvažnije ispitanicima iz Cipra, Italije, Grčke i Slovenije (> 92 %). Pri vrhu je i RH jer je ispitanicima taj kriterij također vrlo važan (87 %), dok je na razini EU-a 81 % ispitanika potvrdio kako im je domaća tradicija i *know-how* važan kriterij pri kupnji poljoprivrednih proizvoda.

Ispitanici iz Cipra, Italije, Malte i Irske (> 91 %) vrlo veliku pozornost obraćaju na prisutnost posebnih oznaka koje označavaju kvalitetu poljoprivrednih proizvoda, dok najmanje važnima oznake za kvalitetu doživljavaju ispitanici iz Austrije, Češke, Latvije i Litve (< 69 %). U ispitanika iz Hrvatske mišljenje o oznakama kvalitete kod poljoprivrednih proizvoda poklapa se s prosjekom EU, odnosno 79 % ispitanika tvrdi kako su im takve oznake važne. Mnogo važnijom se pokazala želja za poljoprivrednim proizvodima koji dolaze iz kratkog lanca opskrbe, odnosno

mogućnost izravne kupnje od proizvođača hrane ili postojanja malog broja posrednika između proizvođača i potrošača. Taj je kriterij na razini cijelog EU-a važnim ocijenilo 85 % ispitanika prilikom kupnje poljoprivrednih proizvoda, a u Hrvatskoj njih čak 87 %. Iako i dalje vrlo važnim, relativno najmanje važnim ovaj kriterij se pokazuje među ispitanicima iz Češke, Rumunjske i Danske (< 78 %), a kratak opskrbeni lanac poljoprivrednim proizvodima najviše cijene ispitanici iz Cipra, Italije, Malte i Slovenije (> 91 %).

Grafikon 7. Ocjena stanovnika RH o organskoj poljoprivredi

Izvor: izrada autora prema European Commission, 2023.

Organski poljoprivredni proizvodi (koje se u Hrvatskoj često naziva ekološkim ili ekoproizvodima) tržišna je niša poljoprivrednih proizvoda kod kojih potrošači mogu stvoriti percepciju dodatne vrijednosti (ispitivane moguće dodatne vrijednosti prikazane su na Grafikonu 8). U Hrvatskoj 80 % ispitanika smatra da su organski prehrambeni proizvodi kvalitetniji od ostalih, što je iznad prosjeka EU-a (74 %). Organske prehrambene proizvode kvalitetnijima od ostalih navise smatraju ispitanici iz Portugala, Cipra i Italije (> 85 %), a najmanje se s tim stavom slažu ispitanici iz Francuske, Finske i Nizozemske (< 61 %). Nešto manji broj ispitanika po zemljama EU-a smatra kako su organski proizvodi i ukusniji od ostalih (65 %), a isto je uočljivo i kod ispitanika iz RH, gdje se 72 % njih može složiti kako su proizvodi ukusniji. Ispitanici Portugala najviše zagovaraju tezu ukusnijih organskih proizvoda (83 %), dok su Francuski ispitanici najmanje uvjereni u točnost istoga (47 %).

Uvriježeno mišljenje kako su organski proizvodi proizvedeni u ekološki prihvatljivijim procesima od ostalih prehrambenih proizvoda dijeli 81 % ispitanika iz EU-a. RH je prema mišljenju ispitanika pozicionirana gotovo pri vrhu, jer se 85 % ispitanika slaže kako proizvodnja organskih proizvoda proizlazi iz ekološki prihvatljivijih procesa, a najviše povjerenja u ekološki prilagođeni proces proizvodnje organskih poljoprivrednih proizvoda vjeruju ispitanici iz Italije, Nizozemske, Malte i Poljske (> 88 %). Ispitanici iz Litve i Češke najmanje su uvjereni u takve proizvodne procese (< 68 %). Izravno povezano mišljenje je ono o proizvodnji organskih poljoprivrednih proizvoda u skladu sa specifičnim pravilima o uporabi pesticida, gnojiva i antibiotika. U prosjeku, 83 % ispitanika diljem EU-a smatra tezu poštovanja pravila o uporabi reguliranih sredstava točnom, a nešto veći udio ispitanika iz RH (85 %) istog je mišljenja. Ispitanici iz Danske, Italije i Švedske najpovjerljiviji su u održavanje takve prakse (> 93 %), dok svega 63 % ispitanika iz Litve misli isto. Uvjerenje o dobrobiti životinja i poštovanju propisanih standarada s ciljem osiguravanja dobrobiti životinja u organskoj poljoprivredi dijeli 80 %

ispitanika iz EU-a. Ponovno iznad prosjeka EU-a, 84 % ispitanika iz RH smatra kako su u organskoj poljoprivrednoj proizvodnji osigurani viši standardi dobrobiti životinja u uzgoju. Najviše su u navedenu tezu uvjereni ispitanici iz Italije, Malte i Nizozemske (> 87 %), a najmanje ispitanici iz Litve, Francuske i Belgije (< 70 %).

Grafikon 8. Ocjena stanovnika RH o utjecaju poljoprivrede na klimatske promjene

Izvor: izrada autora prema European Commission, 2023.

Moguća prepreka u kupovini organskih ili ekološki proizvedenih poljoprivrednih proizvoda njihova je cijena. Vrlo visok udio ispitanika diljem zemalja EU-a (92 %) smatra kako su organski poljoprivredni proizvodi skuplji od ostalih. U RH 93 % ispitanika vidi organske poljoprivredne proizvode skupljima od ostalih, a više od 97 % ispitanika iz Švedske, Cipra, Grčke i Estonije misli isto. Iako i dalje vrlo visok udio, najmanje ispitanika iz Rumunjske (78 %) i Austrije (85 %) smatra kako su organski poljoprivredni proizvodi skuplji od ostalih. Osim cijena, preprekom pri kupnji organskih poljoprivrednih proizvoda pokazala se i ponuda, odnosno mogućnost pronalaska organskih poljoprivrednih proizvoda. S izjavom kako je organske proizvode teško pronaći u supermarketima ili drugim trgovinama u području na kojem žive slaže se 41 % ispitanika iz EU-a. Ispitanici iz Finske, Francuske i Danske najmanje se slažu s izjavom (< 19 %), odnosno smatraju kako vrlo lako pronalaze organske proizvode organske proizvode u trgovinama u svome okruženju. RH je pri samome vrhu EU-a, jer se čak 67 % ispitanika slaže s tezom kako teško pronalaze organske proizvode u trgovinama u svojem okruženju, a pored RH, najveći udio ispitanika iz Mađarske (79 %) i Cipra (75 %) tvrdi isto.

ZAKLJUČAK

Hrvatska je zbog bogatstva svojih prirodnih resursa vrlo pogodna za poljoprivrednu zemlju. Gotovo 60 % teritorija ima u poljoprivrednim područjima te je 2023. s poljoprivrednom proizvodnjom sudjelovala u BDP-u s 3 %, čime je u gornjoj trećini Europske unije. Ipak, druge statistike pokazuju da stanje hrvatske poljoprivrede nije tako dobro, a posebno se to vidi kroz podatak da je od 2008. do 2023. zabilježen značajan pad od 17 % u obujmu proizvodnje, a još veći pad od 26 % u području

intermedijarne potrošnje. Ipak, statistika ne prikazuje potpunu sliku poljoprivredne Hrvatskoj: u promatranu razdoblju mljekarstvo je uistinu desetkovano, dok su površine pod vinogradima smanjene kako bi se stariji nasadi zamijenili kvalitetnijima. Uz ove izazove, stanje hrvatske poljoprivrede dodatno otežavaju depopulacija sela i klimatske promjene. Osim toga, često se među preprekama za unapređenje poljoprivredne proizvodnje spominju nesređene zemljišne evidencije, pretjerano usitnjavanje poljoprivrednih površina, tehnološko zaostajanje i izrazito velik udio malih poljoprivrednih gospodarstava koja pojedinačno obrađuju površine do pet hektara.

Analiza stavova stanovništva u Hrvatskoj i u ostatku Europe ukazuje na to da su građani u velikoj mjeri svjesni važnosti poljoprivrede i razvoja ruralnih područja. Hrvatski ispitanici iskazali su iznadprosječnu svjesnost o važnosti razvoja poljoprivrede s ciljem unapređenja kvalitete života na selu i kreiranja radnih mjesta. Ocjenjujući sadašnju kvalitetu života na selu, hrvatski ispitanici visoko su ocijenili kvalitetu okoliša i prirodne ljepote, a zadovoljni su i prometnom te komunikacijskom infrastrukturom. Očekivano, najlošijim aspektima života na selu ocijenili su mogućnost zapošljavanja, a zatim i dostupnost rekreacijskih i zabavno-kulturnih sadržaja.

U promišljanju o poželjnim obilježjima poljoprivrednih proizvoda, ispitanici su pozitivnog stava prema tradicionalnim proizvodima i očuvanju tradicije. Cijene kad proizvodi nose prepoznatljive oznake kvalitete, iz poznata su zemljopisnog područja te prepoznaju važnost i dobrobit kratkih opskrbnih lanaca. Ispitanici iskazuju zabrinutost oko mogućih nestašica hrane zbog promjene klimatskih uvjeta i pojave ekstremnih vremenskih uvjeta, a iskazali su i spremnost plaćanja više cijene za proizvode čija proizvodnja manje pridonosi emisiji stakleničkih plinova. U većini vjeruju kako su organski proizvodi manje tretirani pesticidima, ali i proizvedeni u procesima koji manje pridonose zagađenju okoliša od proizvoda dobivenih konvencionalnom poljoprivredom. Određenu razinu skepse iskazuju oko dostupnosti ekoloških proizvoda u uobičajenim kanalima kupnje u kraju u kojem žive.

Glede trendova kod kojih hrvatski ispitanici značajno lošije ocjenjuju nego prosjek zemalja EU-a, treba spomenuti vrlo nizak udio onih koji smatraju da je jedan od glavnih zadataka poljoprivrednika borba protiv klimatskih promjena. Nadalje, iako to točnim vidi nešto veći udio, ukupno manjina hrvatskih ispitanika smatra kako je sektor poljoprivrede jedan od uzročnika klimatskih promjena. Ohrabrujuće, većina ispitanika ipak smatra kako se i sektor poljoprivrede treba boriti protiv klimatskih promjena. Drugo područje u kojem su hrvatski ispitanici iskazali niske i značajno lošije ocjene od prosjeka EU-a odnosi se na ulogu poljoprivrednika u poboljšanju životnih uvjeta životinja iz uzgoja. Iz ovog upitnika nije moguće spoznati razloge za takav stav, no osim nebrige za uvjete života životinja iz uzgoja, niske ocjene su moguće i rezultat uvjerenja da životinje iz uzgoja u Hrvatskoj žive u boljim uvjetima nego u drugim zemljama ili da je trenutačna regulacija života u uzgoju primjerena i dostatna.

Iako visok udio poljoprivrede u BDP-u u Hrvatskoj i drugim zemljama siromašnijima od prosjeka EU-a upućuje na slabosti u industrijskoj proizvodnji, a ne na snagu

poljoprivrede, ovo istraživanje nedvojbeno upućuje na želju i spremnost hrvatskih stanovnika da se poljoprivredni razvoj ubrza te da se tako i zaustavi negativni trend depopulacije ruralnih područja. Nadalje, ispitanici svojim odgovorima jasno impliciraju stav kako je oporavak poljoprivrede pretpostavka lakše zapošljivosti, što uz obogaćivanje ruralnih područja kulturnim i rekreativnim sadržajima može pomoći i glede problema odljeva stanovništva. Ovi bi zaključci mogli nagnati zakonodavnu i izvršnu vlast da ulože još veći trud u podizanje kompetitivnosti poljoprivredne proizvodnje. Naime, svjesnost ispitanika o problemima koje zapuštanje poljoprivrede i iseljavanje iz ruralnih krajeva predstavlja implicira da bi potencijalne mjere koje bi država poduzela za zaustavljanje takvih negativnih trendova mogle imati jaku javnu podršku.

Dodatnu implikaciju za državu, ali i poljoprivredne proizvođače predstavlja i iskazani pozitivan stav stanovništva RH prema ekološkim proizvodima i proizvodima koji manje pridonose emisiji stakleničkih plinova. Zabrinutost ispitanika da bi klimatske promjene mogle dovesti do nestašica hrane naglašava potrebu za bržim djelovanjem kroz, primjerice, razvoj i sadnju otpornih sorti. Diferencijacija kroz ekološku proizvodnju i naglašavanje ponude proizvoda domaće proizvodnje jasne su preporuke poljoprivrednicima koji žele opstati i rasti na tržištu. Značajne napore potrebno je uložiti u načine skraćivanja lanaca opskrbe poljoprivrednim proizvodima te činjenje proizvoda malih i ekoloških poljoprivrednih proizvođača dostupnijim kupcima.

Napomena: Ovaj rad financiralo je Sveučilište u Rijeci projektom ZIP-UNIRI-2023-14.

LITERATURA

1. Bilandžija, D. (2022). Razvoj ekološke poljoprivrede u Republici Hrvatskoj tijekom razdoblja 2013.-2020. *Glasnik Zaštite Bilja*, 45 (3): 4-11.
<https://doi.org/10.31727/gzb.45.3.1>.
2. Bokan, N., Orlić, O. i Bagarić, P. (2023). Poljoprivrednici sutrašnjice: transformativna snaga kratkih opskrbenih lanaca. *Socijalna ekologija*, 32 (1): 3-27.
<https://doi.org/10.17234/SocEkol.32.1.1>.
3. Čegar, S. i Rotim, K. (2022). Ključni činitelji potrošnje hrane i postupanja s otpadom od hrane na razini kućanstva. *Hrana i zajednica*. Vretenar, N. i Murić, E. (ur.). Sveučilište u Rijeci, Ekonomski fakultet, 166-175, poveznica:
https://www.researchgate.net/publication/359578596_Hrana_i_zajednica.
4. Državni zavod za statistiku (2023). *Ekonomski računi za poljoprivredu u 2022*, poveznica: <https://podaci.dzs.hr/2023/hr/58439>, posjećeno 14.6.2024.
5. Državni zavod za statistiku (2024). *Indeksi poljoprivredne proizvodnje u 2023*, poveznica: <https://podaci.dzs.hr/2024/hr/76724>, posjećeno 6.7.2024.
6. European Commission (2023). *Eurobarometer 97.1 (2022)*. GESIS, Cologne. ZA7886 Data file Version 2.0.0, <https://doi.org/10.4232/1.14101>.
7. European Data (2023). *Special Eurobarometer SP520: Europeans, Agriculture and the CAP*, poveznica: http://data.europa.eu/88u/dataset/S2665_97_1_SP520_ENG, posjećeno 27.5.2024.

8. Europska komisija (2023). Ukratko o strateškom planu: Hrvatske u okviru ZPP-a, poveznica: <https://ruralnirazvoj.hr/files/Ukratko-o-Strateskom-planu-RH.pdf>, posjećeno 14.6.2024.
9. Eurostat (2024). Performance of the agricultural sector, poveznica: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Performance_of_the_agricultural_sector, posjećeno 2.7.2024.
10. Eurostat (n.d.). Economic accounts for agriculture (aact), poveznica: https://ec.europa.eu/eurostat/cache/metadata/en/aact_esms.htm, posjećeno 2.7.2024.
11. Filipas, A.M., Vretenar, N. i Prudky, I. (2023). Decision trees do not lie: Curiosities in preferences of Croatian online consumers. Zbornik radova Ekonomskog fakulteta u Rijeci: časopis za ekonomsku teoriju i praksu, 41(1): 157-181. <https://doi.org/10.18045/zbefri.2023.1.157>.
12. Gospodarski list (2023). Tko će proizvoditi mlijeko u Hrvatskoj? poveznica: <https://gospodarski.hr/rubrike/ostalo/tko-ce-proizvoditi-mlijeko-u-hrvatskoj/>, posjećeno 20.7.2024.
13. Host, A. (2023). Resursi u poljoprivrednoj proizvodnji. Izazovi vinskog sektora u Republici Hrvatskoj. Katunar, J. i Vretenar, N. (ur.). Sveučilište u Rijeci, Ekonomski fakultet: 141-152, poveznica: https://www.researchgate.net/publication/372317211_Izazovi_vinskog_sektora_u_Republici_Hrvatskoj.
14. Katunar, H. (2023a). Isplativost ulaganja u tehnološke inovacije u vinogradarstvu. Izazovi vinskog sektora u Republici Hrvatskoj. Katunar, J. i Vretenar, N. (ur.). Sveučilište u Rijeci, Ekonomski fakultet, poveznica: https://www.researchgate.net/publication/372317211_Izazovi_vinskog_sektora_u_Republici_Hrvatskoj.
15. Katunar, J. (2023b). Alokacija distribucije uporabom raspoloživih kanala u vinskom sektoru. Izazovi vinskog sektora u Republici Hrvatskoj. Katunar, J. i Vretenar, N. (ur.). Sveučilište u Rijeci, Ekonomski fakultet, poveznica: https://www.researchgate.net/publication/372317211_Izazovi_vinskog_sektora_u_Republici_Hrvatskoj.
16. Katunar, J. i Katunar, H. (2022). Urbana poljoprivreda i socijalno poduzetništvo. Hrana i zajednica. Vretenar, N. i Murić, E. (ur.). Sveučilište u Rijeci, Ekonomski fakultet: 138-149, poveznica: https://www.researchgate.net/publication/359578596_Hrana_i_zajednica.
17. Katunar, J., Kaštelan Mrak, M. i Zaninović, V. (2022). Implications of Mediated Market Access—Exploring the Nature of Vertical Relationships within the Croatian Wine Industry. Sustainability, 14 (2), 645. <https://doi.org/10.3390/su14020645>.
18. Katunar, J., Vretenar, N. i Kaštelan Mrak, M. (2020). Competitiveness of the Wine Sector in EU Countries. Interdisciplinary Management Research XVI. Opatija: Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Economics in Osijek: 1619-1634, poveznica: https://www.researchgate.net/publication/341672512_Competitiveness_of_Wine_Sector_in_EU_Countries.
19. Ministarstvo poljoprivrede, Program ruralnog razvoja (2022), Strategija poljoprivrede do 2023, poveznica: https://ruralnirazvoj.hr/files/Strategija-poljoprivrede-do_2030..pdf, posjećeno 2.7.2024.

20. Pavić, L., Cerjak, M., Milfelner, B., Vukmanič, T. i Kraner Šumenjak, T. (2020). Poljoprivreda kao zanimanje budućnosti? Stavovi generacije Z u kohezijskoj regiji Istočna Slovenija. *Agroeconomia Croatica*, 10 (1): 33-45, poveznica: <https://hrcak.srce.hr/251624>.
21. Pugelnik, I., Rebekić, A., Jelić Milković, S. i Lončarić, R. (2024). Stavovi ekoloških proizvođača o ekološkoj poljoprivredi u Republici Hrvatskoj. *Poljoprivreda*, 30 (1): 91-99. <https://doi.org/10.18047/poljo.30.1.12>.
22. Ramov, N., Slavuj, L. (2021). Ekološka poljoprivreda u Hrvatskoj – analiza razvoja i stavovi mladih o ekološkim poljoprivrednim proizvodima. *Geografski horizont*, 67 (2): 23-36. poveznica: <https://hrcak.srce.hr/274420>.
23. Rusielik, R., Szczecińska, B. (2020). Tehnološka efikasnost poljoprivrede u zemljama europske unije. *Zbornik Veleučilišta u Rijeci*, 8 (1): 151-168. <https://doi.org/10.31784/zvr.8.1.16>.
24. Senko, H., Pole, L., Mešić, A., Šamec, D., Petek, M., Pohajda, I., Rajnović, I., Udiković-Kolić, N., Brkljačić, L., Palijan, G., Petrić, I. (2022). Farmers observations on the impact of excessive rain and flooding on agricultural land in Croatia. *Journal of Central European Agriculture*, 23 (1): 125-137. <https://doi.org/10.5513/JCEA01/23.1.3292>.
25. Slavuj Borčić, L. (2020). Kratki opskrbni lanci u Hrvatskoj – perspektiva ekoloških poljoprivrednih proizvođača uključenih u grupe solidarne razmjene. *Hrvatski geografski glasnik*, 82 (1): 5-33. <https://doi.org/10.21861/HGG.2020.82.01.01>.
26. Sokolić, D. (2023). Izazovi vinske industrije i trendovi na tržištu rada. Izazovi vinskog sektora u Republici Hrvatskoj. Katunar, J. i Vretenar, N. (ur.). Sveučilište u Rijeci, Ekonomski fakultet: 55-78, poveznica: https://www.researchgate.net/publication/372317211_Izazovi_vinskog_sektora_u_Republici_Hrvatskoj.
27. Sudarić, T., Cvenić, P. i Lončarić, R. (2022). Kružna ekonomija u kontekstu održivog razvoja. *Radovi Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Požezi*, (11): 107-118. <https://doi.org/10.21857/m16wjcn359>.
28. Tarandek, M., Puškarić, J. i Brmež, M. (2023). Kontrolni sustav ekološke proizvodnje u Republici Hrvatskoj. *Glasnik Zaštite Bilja*, 46 (5): 58-72. <https://doi.org/10.31727/gzb.46.5.6>.
29. Tomić, F. (2020). Unapređivanje hrvatske poljoprivrede popravljanjem postojećih nepovoljnih prirodnih uvjeta. *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, 0 (14): 1-13. <https://doi.org/10.21857/ydkx2cw149>.
30. Večernji list (2023). Nestala hrvatska sela: U 195 naselja nitko više ne živi, poveznica: <https://www.vecernji.hr/vijesti/nestala-hrvatska-sela-negativni-trend-se-nastavlja-potpuno-je-prazno-195-hrvatskih-sela-1694571>, posjećeno 20.7.2024
31. Vidaček, Ž. (2019). Površine i procjena poljoprivrednog zemljišta u Hrvatskoj. *Agronomski glasnik*, 81 (5): 313-330. <https://doi.org/10.33128/ag.81.5.4>.
32. Vretenar, N. (2023). Preferencije konzumenata vina u Primorsko-goranskoj županiji. Izazovi vinskog sektora u Republici Hrvatskoj. Katunar, J. i Vretenar, N. (ur.). Sveučilište u Rijeci, Ekonomski fakultet: 89-100 poveznica: https://www.researchgate.net/publication/372317211_Izazovi_vinskog_sektora_u_Republici_Hrvatskoj.
33. World Bank Group (2024). Agriculture, forestry, and fishing, value added (% of GDP),

poveznica: <https://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.TOTL.ZS>, posjećeno 2.7.2024.

34. World Bank Group (2024). Agriculture, forestry, and fishing, value added per worker (constant 2015 US\$), poveznica: <https://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.EMPL.KD?locations=HR-EU>, posjećeno 2.7.2024.